

N:o 29.

Ank. till Riksd. kansli den 25 april 1902, kl. 2 e. m.

*Andra Kammarens tredje tillfälliga utskotts utlåtande n:o 7
i anledning af motion om skrifvelse till Kongl. Maj:t
angående friköpande af de Hvitfeldtska godsens i
Bohuslän.*

Uti en inom Andra Kammaren väckt och till utskottet hänvisad motion n:o 176 hemställa herrar *C. J. Ödman, Joh. Larsson* i Presstorp, *W. T. Lundgren, C. T. Lind, O. E. Gädde, Herman Andersson* i Grimbo och *P. F. Landelius*, samtliga representanter från Bohuslän, »att Riksdagen måtte i skrifvelse till Kongl. Maj:t anhålla det täcktes Kongl. Maj:t besluta, att åboarne å de Hvitfeldtska godsens i Bohuslän beviljades rättighet att friköpa sina hemman, lägenheter och tomter — med undantag af sätesgårdarna Sundsby och Åby — på för stiftelsen betryggande och för åboarne bästa möjliga vilkor.»

Till stöd för denna hemställan anföra motionärerna följande:

»De testamentariska bestämmelser, genom hvilka fru Margreta Hvitfeldt den 22 januari 1664 donerade omkring 140 hela hemman samt sätesgårdarna Sundsby och Aby, tillsammans 6 hemman jemte en mängd fiskelägen, allt inom Bohuslän, till ett allmännyttigt ändamål, hafva sedan dess varit af djupt ingripande betydelse för en stor del af länets befolkning.

Dels politiska förhållanden och dels testamentets oklara bestämmelser orsakade, att öfver 200 år förflöto, innan Kongl. Maj:t fastställde reglemente för förvaltningen af denna stipendieinrättning. Sådan instruktion utkom nemligen först den 2 juni 1876.

Under tiden hade stor osäkerhet och brist på kännedom om de grunder, på hvilka inrättningen hvilade, gjort sig gällande samt en bestämd opinion såväl mot inrättningen som dess förvaltningsformer utbildat sig inom vida kretsar. Till detta missnöje bidrog de s. k. gymnasieåboarnes rättslösa ställning gent emot hänsynslösa gymnasiefogdar, och den uppfattningen tog sig alltmer uttryck, att åboarne borde genom skatteköp af sina hemman tryggas mot öfvergrepp och hårdhet inom inrättningens förvaltning.

Behovvet af tryggande bestämmelser beträffande den besittningsrätt, som blifvit hemmanens innehafvare tillerkänd genom Margreta Hvitfeldts bestämmelser, har ock gifvit sig uttryck i flerfaldiga framställningar från länets riksdagsmän alltsedan förra århundradets början. I anledning af en sådan framställning aflät bondeståndet den 7 september 1848 till Kongl. Maj:t en underdånig skrifvelse.

I denna säges, att sällan eller kanske aldrig bondeståndet haft större skäl att, med begagnande af den uti grundlagarna gifna rätt, vädja till Kongl. Maj:ts höga rättvisa för att få afhjelpat ett missförhållande uti ett stadgande, hvilket, om ock endast rörande en enskild kommun, dock vore af allt för mycket genomgripande vigt för att lemnas åsido. Frågan rörde en vidunderlig testamentarisk disposition, »uppgjord för nära tvåhundra år tillbaka och som, utom det att den vore mycket föråldrad, dessutom och jemväl till dess hufvudmoment blifvit förändrad». Sedan dess hafva dessa gymnasieåboars bekymmersamma ställning vid upprepade tillfällen varit föremål för Kongl. Maj:ts och Riksdagens uppmärksamhet, utan att någon slutlig lösning ännu vunnits.

Under tiden hafva genom ökade pålagor från dessa åboar stipendieinrättningens medel vuxit så, att afkomsten, enligt kuratorernas eget utlåtande, icke finner sin användning för det ändamål testamentet angifvit, utan utnyttjas dels till fondbildning och dels till ändamål för testamentet fullt främmande.

Deremot har den genom kongl. resolutionen den 21 november 1770 och genom kongl. brefvet den 8 mars 1815 innehafvarne tillerkända åbo- och besittningsrätten blifvit rubbad genom ökade pålagor samt börjat alltmer tolkas såsom endast arrenderätt, hvilket uppenbarligen strider emot testamentets bestämmelser.

Uti ofvan berörda testamente bestämde fru Margreta Hvitfeldt, att hennes frälsbönder icke skulle blifva »tribulerit» eller besvärade

med osedvanliga pålagor eller *arbete mera än till hufvudgårdarnas och gårdsafvelns vidmakthållande vore af nöden*, men likväl höjdes år 1876 dessa utskylder med cirka 50 %.

Uti underdånigt utlåtande den 5 december 1859 har emellertid kammarkollegium yttrat, att stipendiekassan *icke* eger laglig rätt att af hemmanen erhålla mera än gamla hemmansräntan och den genom kongl. brefvet den 8 mars 1815 bestämda ersättning för upphörda dagsverksskyldigheter.

Uti yttrande den 12 november 1895 anse kuratorerna öfver stiftelsen lämpligt föreslå, *att på grund af de lindringar i rustnings- och roteringsbesvären, som enligt lagen af den 2 december 1892 tillkomma roteringsskyldiga hemman, synes en förhöjning af den för stipendieinrättningens hemman utgående arbetsbefrielseafgiften böra ega rum*, samt i sammanhang dermed en förhöjning af de s. k. strandsittarnes skjutsfärdsbefrielseafgifter vara af behovet påkallad.

Till det förstnämnda af dessa önskemål från kuratorerna fann kammarkollegium skäl tillstyrka bifall, men uttalade på samma gång önskvärdheten af att åboarnes afgifter till stipendieinrättningen måtte en gång för alla fastställas till oföränderligt belopp.

Åtskilliga flera exempel på förhöjningar i gymnasieåboarnes pålagor kunna anföras, och det sist anförda visar, *att gymnasiebönderna i Bohuslän äro de enda rotehållare i riket, som ej efter 1894 få någon lindring i roteringsbördan*, ehuru de till fullo måste deltaga i de skatter och pålagor, som den nya värnpligtslagen medfört. *)

Villigt erkännes gerna, att under sista tiden har inom stipendieinrättningens kuratel ett beaktansvärdt erkännande gifvit sig uttryck för gymnasieåboarnes och särskildt strandsittarnes rättsliga ställning, men då mer än tvenne århundradens historia gifvit vid handen, huru otrygga dessa af stipendieinrättningen beroende åboar äro, samt huru hela deras ekonomiska existens är beroende af den subjektiva uppfattningen hos den ledande viljan — ofta gymnasiefogden — inom kuratelet, så inses lätt behovet af att deras rättsliga ställning blifver med lagliga bestämmelser omgärdad.»

Derjemte tillägga motionärerna, att gymnasieåborna, i afsigt att få sin ekonomiska ställning betryggad för olagliga pålagor, sedan länge och senast i slutet af förra året sökt utverka åt sig friköpningsrätt för sina hemman, och omnämnas tillika, att den af Kongl.

*) Se Göteborgs och Bohus läns länskungörelse den 10 mars 1899.

Maj:t med anledning af Riksdagens skrifvelse den 9 maj 1900 utsedde lagfarne man, som haft att afgifva utlåtande angående Hvitfeldtska stiftelsen, principiellt stält sig på åbornas sida i detta afseende och förklarar sin uppfattning vara, att ur rättslig synpunkt icke föreligger hinder för Kongl. Maj:t att besluta om försäljning af här afsedda hemman, lägenheter och tomter. Och hafva motionärerna i detta sammanhang uttalat såsom sin åsigt, att det skulle ligga i alla parters sanna intresse, om en sådan friköpningsrätt kunde komma till stånd.

Såsom motionärerna påpekat, har frågan om försäljning af Hvitfeldtska stipendieinrättningens hemman och lägenheter flerfaldiga gånger varit föremål för Riksdagens och Kongl. Maj:ts uppmärksamhet.

Redan år 1800 gjordes underdånig ansökan om rätt för åborna till skattelösen af sina innehafda hemman, men genom kongl. resolution den 9 september samma år blef denna ansökan afslagen.

Vid 1844 års riksdag väcktes inom bondeståndet motion i liknande syfte, men den gjorda framställningen blef af Rikets Ständer afslagen, sedan statsutskottet i afgifvet utlåtande yttrat, att ehuru väl, efter utskottets tanke, det icke syntes osannolikt, att en tryggad besittningsrätt till ifrågavarande hemman skulle för innehafvarne deraf utgöra en verksam anledning att åt jordens skötsel och odling egna en större omsorg, än som af en vanlig åbo kunde påräknas, hvilket åter ofelbart komme att i sin mån bidraga till allmänt och enskildt gagn, likväl och enär hvarken förenämnda motion eller dervid bilagda ansökning innehölle sådan utredning af ämnet, att utskottet derpå kunde grunda ett tillförlitligt omdöme, huruvida den ifrågaställda skatteköperättighetens beviljande på föreslagna villkor vore med stipendiefondens fördel öfverensstämmande, samt det för öfrigt vore styrelsen öfver berörda stipendieinrättning obetaget att, i händelse af befogenhet, hos Kongl. Maj:t i underdånighet göra hemställan om beviljandet af den sökta tillåtelsen till hemmanens skatteförsäljning, då Kongl. Maj:t, så framt efter verkställd undersökning sådant skulle pröfvas lämpligt och ledande till allmän fördel, icke torde underlåta att till Rikets Ständer i ämnet afgifva nådig

proposition, funne utskottet sig böra tillstyrka, att ifrågavarande motion icke måtte till någon åtgärd å Rikets Ständers sida föränleda.

Ej heller tillvann sig frågan om Hvitfeldtska stipendiehemmanens försäljning bifall från Rikets Ständer, då den vid 1848 års riksdag änyo förekom till behandling i anledning af derom väckt motion, utan beslöto Ständerna endast på grund af motionärernas framställning om det mindre lagenliga sätt, hvarpå hemmansäborna skulle esomoftast blifvit af kuratorerna för stipendieinrättningen samt af gymnasiefogden behandlade, att hos Kongl. Maj:t göra framställning om undersökning af förhållandena.

Sedan derefter bondeståndet den 7 september 1848, på sätt i nu föreliggande motion finnes omnämndt, till Kongl. Maj:t aflåtit skrifvelse med anhållan, det täcktes Kongl. Maj:t vid nästpåföljande riksdag till Rikets Ständer aflåta nådig proposition angående försäljning eller skattelösen af ifrågavarande hemman, så uppdrog Kongl. Maj:t den 9 augusti 1849 åt kammarkollegium att, efter vederbörandes hörande, afgifva underdånigt utlåtande i frågan, huruvida och under hvilka förbehåll större eller mindre del af de till stipendieinrättningen lydande hemman kunde till skatte försäljas. Den 14 oktober 1850 afgaf kammarkollegium sitt underdåniga utlåtande och uttalade dervid bland annat, att då en skatteförsäljning skulle på ett märkligt sätt befrämja icke blott testamentets hufvudföremål utan äfven den deruti tillika uttryckta välvilja för äborna, och testamentet lika med hvarje annan handling, om hvars tydning och tillämpning olika meningar sig yppade, företrädesvis borde tydas och tillämpas till öfverensstämmelse med de tankar, författaren eller upprättaren rimligast kunde antagas hafva hyst, och till vinnande af det mål, som åsyftats, kammarkollegium ansåge uti testamentet icke förefinnas något hinder för Kongl. Maj:t, under hvars protektion hela donationen blifvit stäld, att en sådan skatteförsäljning i nåder besluta, lika litet som ordalydelsen i öfriga delar af testamentet lagt hinder i vägen för de från samma ordalydelse afvikande åtgärder, som förut i fråga om godsets förvaltning och inkomsternas användande blifvit vidtagna, hvadan kollegium, som icke kunde dela bondeståndets uttalade uppfattning, att ärendet vore af beskaffenhet att tillhöra Rikets Ständers åtgärd, underdånigst tillstyrkte, att Kongl. Maj:t, i nåder täcktes besluta, det eganderätten till de stipendieinrättningen tillhöriga hemman och lägenheter skulle åt äborna upplåtas. Efter det justitiekanslerssemetet blifvit i ärendet hört samt

i afgifvet yttrande den 5 juli 1851 i hufvudsak anslutit sig till den af kammarkollegium uttalade åsigt, förklarade emellertid Kongl. Maj:t genom nådigt beslut den 11 april 1853 sig icke böra, i strid mot det af Margareta Hvitfeldt upprättade testamente, bifalla att hemmanen af deras »arrendatorer» till skatte löstes.

Vid 1857 och 1858 årens riksdag väcktes ånyo motion i ärendet, och afläto i anledning häraf Rikets Ständer den 20 maj 1857 skrifvelse till Kongl. Maj:t med anhållan, att, för såvidt sådant ej redan skett, fullständig undersökning måtte anställas till utredande af stipendieinrättningens samt åbornas ömsesidiga förhållande, och att, i händelse deraf befunnes, att åborna icke tillgodonjöte de rättigheter, hvilka genom Hvitfeldtska testamentet och gällande stadgar blifvit dem tillförsäkrade, Kongl. Maj:t täcktes i nåder vidtaga sådana åtgärder, att åborna skyndsamligen blefve försatta i den belägenhet, som med rättvisa och billighet öfverensstämde, samt jemväl i nåder tillse, huruvida och i hvad utsträckning försäljning till skatte af Hvitfeldtska stipendiehemmanen lämpligen skulle kunna åstadkommas. Genom nådigt beslut den 9 december 1871 förklarade emellertid Kongl. Maj:t, att framställningen om hemmanens försäljning icke kunde bifallas, men förordnade i sammanhang dermed att, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de i nådiga kungörelsen den 8 maj 1863 angående kronohemmans öfverlåtande bestämda grunder, åborätt till stipendieinrättningens hemman finge af åborättens innehafvare öfverlätas å annan än medlem af gamla åbostammen; och bestämdes tillika, till skydd mot skada och förlust för stipendieinrättningen samt för beredande af nödig kredit åt åborna, att åborätten skulle på vissa vilkor kunna för åbons gäld tagas i mät och exekutivt försäljas.

År 1887 ingingo hemmansåborna till Kongl. Maj:t med förnyad framställning om skatteköp på vissa angifna vilkor. Efter det såväl kuratorerna för stipendieinrättningen som domkapitlet och konungens befallningshafvande i Göteborg äfvensom kammarkollegium blifvit öfver ansökningen hörde och afstyrkt bifall till densamma, blef ifrågavarande framställning enligt nådigt beslut den 12 december 1890 af Kongl. Maj:t afslagen.

Slutligen har Kongl. Maj:ts och Riksdagens uppmärksamhet blifvit fäst å Hvitfeldtska stipendieinrättningen derigenom, att Riksdagens år 1899 församlade revisorer vid granskningen af statsverkets jemte dertill hörande fonders tillstånd, styrelse och förvaltning under

år 1898 framställt vissa anmärkningar beträffande användandet af stipendieinrättningens intrader och stipendiernas fördelning. Revisorerna hade funnit det anmärkningsvärdt, att afkastningen af de ifrågavarande stipendieinrättningen tillhörande, till förmån för vissa bland den studerande ungdomen i Göteborg testamenterade och donerade hemman och lägenheter numera, på grund af en del under tidernas lopp gjorda föreskrifter och förordnanden, droges till ändamål, som antingen alldeles icke eller endast medelbart stode i samband med de vid donationerna fästade bestämmelser, och detta till så stor del, att med anledning häraf samt till följd af de dryga förvaltningskostnaderna och gjorda besparingar endast 37.63 procent af afkastningen i arrenden och räntor blifvit såsom stipendier till studerande ungdom utdelade, och ansågo revisorerna sig i anledning häraf böra fästa uppmärksamheten på nämnda förhållande med erinran tillika, att det syntes revisorerna lämpligt och önskvärdt, att en revision af gällande föreskrifter om användningen af stipendieinrättningens medel företoges. Med bifall till hvad statsutskottet vid 1900 års riksdag i anledning af statsrevisorernas förenämnda anmärkning hemställt, aflät Riksdagen den 9 maj samma år skrifvelse till Kongl. Maj:t i ärendet, hvarefter Kongl. Maj:t den 25 i sistnämnde månad uppdrog åt nuvarande landshöfdingen i Kopparbergs län F. Holmqvist att, efter verkställd utredning rörande ifrågavarande stipendieinrättning och användningen af de till densamma hörande medel, afgifva underdånigt förslag i ämnet. På grund af nämnda uppdrag har landshöfdingen Holmqvist den 30 november 1900 afgifvit underdånigt utlåtande angående revision af de för Kongl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen gällande bestämmelser, ur hvilken afhandling utskottet hemtat den ofvan lemnade redogörelsen angående frågan om försäljning eller skattelösen af de till stipendieinrättningen hörande hemman, tomter och lägenheter.

Det torde böra tilläggas, att landshöfdingen Holmqvist, som i sitt afgifna utlåtande förklarar sig till alla delar biträda de åskådningar beträffande hemmanens försäljning, som tagit sig uttryck i kammarkollegii ofvan angifna utlåtande af den 14 oktober 1850 och justitiekanslersembetets ofvan omförmälda yttrande af den 5 juli 1851, uttalat såsom sin uppfattning i ämnet, att ur *rättslig* synpunkt hinder för Kongl. Maj:t ej föreligger att besluta om försäljning af här afsedda hemman, lägenheter och tomter.

Af de handlingar rörande Kongl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen, som stått utskottet till buds, har utskottet inhemtat, hurusom särskildt under ett längre tillbaka befintligt tidsskede förhållandena vid stipendiehemmanen ej varit de bästa. Såsom en röd tråd genomgår inrättningens historia en klagan från åbornas sida öfver fattigdom och betryck. Ehuru en förbättring härutinnan under senaste årtiondena kan anses hafva inträdt, såsom jemväl af motionärerna vitsordas, så qvarstår dock en viss osäkerhet i åbons ställning till stiftelsen, och har det därför syntts utskottet önskligt, om denna osäkerhet utan men för inrättningen, men till ovedersägligt gagn för åborna och den jord, som af dem innehafves, kunde varda undanröjd.

Utskottet skulle därför icke hafva tvekat att i en eller annan form hafva tillstyrkt bifall till motionärernas framställning, om icke frågan redan förut vore på annan väg bragt under Kongl. Maj:ts nådiga pröfning. Dels hafva kuratorerna för stipendieinrättningen den 28 mars 1899 hos Kongl. Maj:t i underdånighet gjort ansökan om tillstånd att försälja vissa inrättningen tillhöriga tomter och lägenheter, hvilken ansökan, efter det kammarkollegium, justitiekanslersemetet och domkapitlet i Göteborg varit deröfver hörde och afgifvit utlåtande, nu är beroende på Kongl. Maj:ts slutliga pröfning, och dels har frågan i hela dess vidd rörande försäljning af stipendieinrättningens hemman, tomter och lägenheter samt sättet och vilkoren därför gjorts till föremål för Kongl. Maj:ts uppmärksamhet genom det underdåniga utlåtande och förslag, som på särskildt uppdrag blifvit den 30 november 1900 af landshöfdingen F. Holmqvist till Kongl. Maj:t aflåtet. Och har detta utlåtande, efter det kuratorerna varit deröfver hörde, den 22 i denna månad remitterats till kongl. kammarkollegium för inhemtande af dess yttrande i ärendet.

Då motionärernas förslag icke innebär annat än hvad sålunda redan finnes vara till Kongl. Maj:ts nådiga bepröfvande hänskjutet, så föranledes utskottet hemställa,

att ifrågavarande motion icke må till någon Andra Kammarens åtgärd föranleda.

Stockholm den 25 april 1902.

På utskottets vägnar:

J. G. HAZÉN.